

Les oracions de temença i la normativa catalana

1 Introducció

El present estudi es proposa d'analitzar la problemàtica relacionada amb les oracions expressant temença i, sobretot, de considerar l'ús que es pot fer de l'adverbi de negació en aquest tipus de manifestació lingüística. Es tracta d'un aspecte de la sintaxi catalana en certa manera negligit o, segons el meu parer, indegudament presentat en moltes gramàtiques. Llegim, de primer, un exemple de com enfoca la qüestió una de les obres prescriptives que trobem actualment en el mercat:

L'adverbi *no* en alguns casos es troba emprat dins oracions afirmatives. Ex.: [Expressant temença:] *Tinc por que no vingui avui. — Temen que la malaltia no se li compliqui.* (Marvà 1985: 241)

A primer cop d'ull pot semblar que tot ja està correctament exposat, però si ens fixem en la constel·lació fraseològica que es genera entorn d'aquestes estructures sintàctiques i semàntiques podem descobrir fàcilment aspectes problemàtics no considerats en l'enunciat.

L'objectiu d'aquestes pàgines serà, doncs, d'una banda, d'enfocar aquesta temàtica en tota la seva complexitat i, d'altra banda, de revisar les propostes normatives que s'han fet fins ara abans que quallin definitivament en forma de preceptes.

De fet, la riquesa estructural del català ens ofereix tres possibilitats diferents per poder manifestar una frase de temença en sentit afirmatiu:

- (1a) *Tinc por que el meu germà vingui.*
- (1b) *Tinc por que el meu germà no vingui.*
- (1c) *Tinc por que el meu germà vindrà.*

En oposició de subordinada negativa tenim tant el model (1b), deixant-lo exactament tal qual, com el model (1c), afegint-hi l'adverbi de negació: *Tinc por que el meu germà no vindrà.*

2 Pompeu Fabra i la tradició normativa

Alguns gramàtics del català modern, com ara Pompeu Fabra i Antoni Maria Badia i Margarit, han tingut en compte la complexitat estructural del català en aquest punt concret de la nostra sintaxi, encara que no ho han valorat necessàriament com un aspecte positiu.

Quan Fabra tenia 17 anys va enfocar aquest tema en la seva primera obra d'una manera veritablement lúcida i determinant:

Después de los verbos *teme*, *tremolar*, *tenir por*, tomados en sentido afirmativo, y la conjunción *de por que*, el verbo de la oración subordinada debe ir precedido del adverbio *no*; cuando ésta es negativa, el verbo, que en castellano está en presente ó imperfecto de subjuntivo, debe ponerse en futuro ó condicional.

Tinch por qu'el meu germà no vingui. / Temo que mi hermano venga.

Tinch por que el meu germà no vindrà. / Temo que mi hermano no venga.

De por que no arribés. / Por temor de que llegara.

De por que no arribaria. / Por temor de que no llegara. (Fabra 1891: 87)

Observi's que Fabra opta únicament per la possibilitat amb el mode subjuntiu i l'adverbi de negació en les frases de sentit afirmatiu encapçalades per un verb o per una locució expressant temença. Cal assenyalar que, tot i tractar-se d'una obra essencialment descriptiva, en aquest cas concret Fabra formula la regla pertinent amb un verb un xic amonestador, el verb *deure*, indicant la voluntat per part del gramàtic de modificar el comportament lingüístic dels parlants no emmotllats en aquest esquema. En una nota al peu de pàgina, Fabra atribueix a la influència castellana la tendència a suprimir l'adverbi *no* en la subordinada afirmativa.

En la seva obra pòstuma, Fabra va enfocar aquesta temàtica des d'una perspectiva ben diferent de com ho havia fet fins llavors, convençut que un criteri conseqüent a una lògica semàntico-formal era el més convenient per a l'elaboració d'una norma i, en general, per a l'evolució d'una llengua de cultura. Així doncs, Fabra va expressar més o menys explícitament que seria

preferible la desaparició del *no* en la frase afirmativa, canvi que, tanmateix, considerava molt difícil que arribés a realitzar-se donat l'arrelament d'aquesta estructura gramatical en la parla:

Si en dues frases com *Tinc por que arribaran* i *Tinc por que no arribaran*, reemplacem l'indicatiu (*arribaran*) pel subjuntiu (*arribin*), les dues frases esdevenen respectivament *Tinc por que arribin* i *Tinc por que no arribin*; però, de fet, la llengua empra freqüentment aquesta darrera frase com a equivalent de *Tinc por que arribaran*. Mentre una construcció com *que no arribin* equivalent a *que arribaran* no sigui eliminada de la llengua (i sembla molt difícil d'aconseguir-ho) s'ha d'anar molt amb compte en usar el subjuntiu en les subordinades que són complements d'un mot que expressa temença: si el context no indica clarament el caràcter positiu o negatiu de la subordinada, serà millor de reemplaçar el subjuntiu (*arribin*, *arribessin*) per l'indicatiu (*arribaran*, *arribarien*). En el cas d'ésser la subordinada afirmativa, és clar que la supressió del *no* desfa tot equivoc. (Fabra 1991: 103 s.)

Observi's que Fabra, en la seva gramàtica pòstuma, considera més convenients les alternatives amb futur d'indicatiu i amb condicional respectivament. D'altra banda, tot i tractar-se d'una obra normativa, Fabra no va gosar d'establir regles definitives, deixant oberta la solució normativa a la influència del factor temporal — és a dir, a un eventual procés d'eliminació del *no* —, el qual ja sabem que va adquirir una funció bàsica i primordial en tota l'activitat lingüística de Pompeu Fabra de cara a poder assolir una conjuminació harmònica entre llengua escrita i llengua parlada en el futur (vegeu Fabra 1984, 167, 173 i 174 s.).

Antoni M. Badia i Margarit entronca amb la tradició normativa fabriana decantant-se per solucions d'acord amb una suposada lògica del pensament. Badia i Margarit considera que la subordinada afirmativa amb el *no* és exclusiva, avui en dia, del llenguatge elevat (vegeu Badia i Margarit 1995, 628) i de certs medis rurals (vegeu Badia i Margarit 1995, 172) amb *hàbits fossilitzats* (vegeu Badia i Margarit 1995, 629), i qualifica l'ús de l'indicatiu de més genuí (vegeu Badia i Margarit 1995, 628). Badia i Margarit presenta la problemàtica com *una qüestió de nivells* (vegeu Badia i Margarit 1995, 629),¹ la solució de la qual seria eliminar el *no* i conservar-lo en les gramàtiques a fi que les generacions venidores puguin entendre els nostres clàssics:

¹ N1 (nivell elevat): *tinc por que no s'enfadi*. N2 (nivell corrent) i N3 (nivell col·loquial): *tinc por que s'enfadi*. La frase *tinc por que s'enfadarà* no porta cap N, la qual cosa vol dir en aquest tractat de Badia i Margarit que és d'ús general (vegeu Badia i Margarit 1995: 628).

[...] crec que és millor de donar per bo l'ús del subjuntiu sense *no* i deixar que les construccions històriques es vagin extingint, però sense excloure-les de la gramàtica, àdhuc recomanant d'emprar-les en un nivell elevat. Així: 1) desfarem ambigüitats i 2) facilitarem als usuaris la lectura de textos que respecten els usos clàssics i tradicionals. En definitiva, els més escrupulosos sempre podran optar per l'ús del fut. d'ind. [...] (o del cond. si el fet és en passat), lliures tant d'ambigüitat com d'incorrecció. (Badia i Margarit 1995: 630)

2.1 Comentaris crítics

Com a comentaris crítics a les propostes normatives exposades en el darrer capítol són presentades les següents consideracions:

- Quant al factor temporal proposat implícitament per Pompeu Fabra en la gramàtica pòstuma a fi d'observar eventuais canvis en aquestes estructures, cal recordar que l'evolució del català des de l'època de Fabra fins ara no ha transcorregut lliure de perturbacions, de manera que no ens ha de sorprendre si ara sembla caure en desús una expressió que Fabra, en començar l'època franquista,² veia tan arrelada en la parla corrent.
- Badia i Margarit considera l'ús de l'indicatiu més genuí (vegeu Badia i Margarit 1995, 628), afirmació discutible tenint present que l'estructura afirmativa amb subjuntiu i adverbi de negació prové del llatí clàssic,³ que fou incorporada al català ja en les seves primícies literàries⁴ i que Fabra la considerarà en plena vitalitat a la seva època. Recordem, a més a més, que el primer tractat fabrià està elaborat en base a dades recollides de la parla dels seus contemporanis a fi de redactar la primera gramàtica del català modern. Tenint present, doncs, l'evolució de l'expressió que ens ocupa, no podem posar en dubte la seva genuïnitat.
- És prou sabut que les categories de la lògica de càlcul es contradiuen sovint amb el geni de gairebé totes les llengües que ha creat la humanitat.⁵

² Pompeu Fabra va començar a redactar la seva darrera obra al 1940 (vegeu Fabra 1991: VIII).

³ Vegeu més endavant, apartat 4 d'aquest article.

⁴ Al *Llibre de meravelles* de Ramon Llull hi podem llegir les següents frases: «La muller d'aquell burgès era dona orgullosa, e havia paor que son marit no vengués a pobresa, per la gran almoïna que faïa [...]» (Llull 1983: 148). «Lo metge per temor que la febre no li pujàs, no li volia donar de l'aigua.» (Llull 1983: 351).

⁵ En el cas concret de la llengua catalana ja ens ha tocat rebre les conseqüències d'aquesta orientació donada a la normativa. Sobre el tema concret del sistema pronominal català, podem recordar la frase de Joan Solà: «Hem de lamentar que [Fabra] es vagi inclinar per la

- Crec que caldria qüestionar certs procediments argumentatius emprats sovint en les discussions lingüístiques entorn de la normativa catalana per pecar d'ésser subjectius i per tenir, en conseqüència, un caire tendencios: em refereixo al fet d'adquirir, en l'argumentació d'un estudi, afirmacions difícilment demostrables sobre la vitalitat o la popularitat de certes estructures i expressions catalanes.⁶ Quant a les frases de temença i amb el mateix dret d'oient que s'atorguen altres lingüistes, l'autora del present article, de família procedent de Vic i de Girona, nascuda a Barcelona, on hi va passar els primers 25 anys de la seva vida, testimonia l'ús del *no* en les oracions expressant temença amb subordinada afirmativa en el parlar espontani de molts catalans; d'altra banda, la seva progressiva desuetud és un fet consumat⁷ i finirà per desaparèixer del tot si no deixem d'encaminar la norma lluny dels aspectes de la nostra gramàtica que no ens acaben d'agradar.
- Em sembla que presentar el problema des de la perspectiva de nivells de parla és etiquetar d'antuvi un aspecte encara susceptible d'ésser sotmès a discussió.

3 Anàlisi de la frase afirmativa de temença amb mode subjuntiu i adverbi de negació

Estructuralment, el *no* en qüestió pot semblar un element superflu, però la seva valor expressiva i psicològica és innegable atès que reforça una negació inherent al sentit general de la frase: els verbs o expressions de temor porten implícita la negació d'allò que hom no desitja i que fins i tot tem. Amb el *no*, la frase adquireix una estructura simètrica, de manera que seria possible de prescindir del verb principal. Observi's la semblança entre les següents construccions: *Em fa por que no vingui i es trobi amb la porta tancada!*; *Que no vingui i es trobi amb la porta tancada!*; *Temen que no li empitjori la malaltia i hagi d'anar a l'hospital* — *Que no li empitjori la malaltia i hagi*

tradicció i per la "lògica"» (Solà 1991: 41).

⁶ Coromines, per exemple, fa servir arguments per l'estil per defensar expressions generalment considerades com a més castellanitzants o com a menys genuïnes. En el seu extensíssim diccionari etimològic català afirma que la forma *cuir*, en contraposició a *cuïro*, ja *no és forma popular enlloc* (Coromines 1980/1988, II volum: 1093a21-1094a3). Per descomptat que *cuir* constitueix una forma emprada normalment per molts catalans.

⁷ Vegeu més avall, apartat 6 d'aquest article, capítol 6, els possibles motius del progressiu desús del *no* en qüestió.

d'anar a l'hospital! Es tracta, doncs, en el cas que ens ocupa, d'oracions estructuralment i semànticament molt semblants a les oracions optatives en sentit negatiu.

Tenint en compte aquestes consideracions, no em sembla escaient designar aquest adverbi amb el terme de «*no no negatiu*» (vegeu Badia i Margarit 1995, 172 i 629): hi ha d'altres possibilitats terminològiques, usuals en les gramàtiques franceses, com per exemple *redundant* (vegeu Grevisse 1993, 1463), *pleonàstic* (vegeu Dupré 1972, 1685b3.), etc., que ens poden ajudar a comprendre millor les nostres estructures.

El fet que el *no* posseeix en aquestes expressions un sentit negatiu es veu clarament si comparem les darreres frases amb les corresponents d'oració principal negativa: si no és temuda cap cosa, llavors no podem introduir cap *no* en la subordinada afirmativa:

No em fa pas por que el teu germà vingui i es trobi amb la porta tancada (ja sap que el veí de dalt té una clau).

No temen pas que la malaltia se li compliqui (ja saben que és benigne i que no hi ha cap perill).

En canvi, la introducció del *no* és possible si es tracta d'una frase alhora interrogativa i negativa, inevitablement tendenciosa ja que no fa sinó confirmar el temor que l'emissor sent o sentiria si es trobés en la mateixa situació que el receptor. Aquesta estructura inclou, per tant, implícitament, una certa reprovació, la força o intensitat de la qual dependria de l'entonació que hom donés a la pregunta:

No et fa por que la malaltia no se li compliqui?

4 Comparació amb les gramàtiques llatina i francesa

Les estructures sintàctiques que generen les expressions de temor tenen origen llatí: *Timeo ne quis veniat* (*Tinc por que vindrà / que no vingui / que vingui = No vull que vingui*) — *Timeo ne quis non veniat / Timeo ut quis veniat* (*Tinc por que no vingui / que no vindrà = Vull que vingui*). En llatí existeix una oposició estructural claríssima entre ambdues frases de sentit també oposat.

La normativa francesa accepta un *ne* facultatiu en les oracions de temença de sentit afirmatiu. Aquest *ne*, a l'igual del llatí, posseeix en francès una

oposició explícita, expressada amb *ne [...] pas*: *Je crains qu'il ne vienne s'oposa a Je crains qu'il ne vienne pas*.

Wagner i Pinchon constaten l'existència d'un *ne*, el qual, tot i no ésser *logiquement nécessaire* (vegeu Wagner / Pinchon 1962, 404), és acceptat per la normativa de manera no obligatòria. Es tracta, segons els autors, d'un fenomen considerat per molts escriptors propi d'un estil cultivat, mentre que la llengua parlada prescindeix sovint d'aquest element (vegeu Wagner / Pinchon 1962, 405).

Heus ací l'anàlisi semàntica que en fa Maurice Grevisse, la qual interessa aquí especialment pel fet de tractar la valor psicològica d'aquesta negació:

Lorsque le locuteur sent dans le contexte une idée de négation, il introduit parfois dans les propositions conjonctives un *ne* que l'on appelle *explétif*, à la fois parce qu'il peut toujours être omis et parce qu'il ne correspond pas à une négation objective. Le *ne* est donc facultatif, même si les grammairiens ont essayé de rendre son emploi plus rigide. Dans une phrase comme *Je crains qu'on ne me trompe*, la pensée s'arrête sur l'idée de *n'être pas trompé [...]*. — On a donc là quelque chose d'assez spontané, comme le prouve d'ailleurs sa présence dans les dialectes [...], et aussi dans des langues fort diverses. (Grevisse 1993: 1463)

A l'enciclopèdia Dupré hi trobem una valoració semblant:

ne, «explétif». 1. *Ne* s'emploie encore dans certains cas où, bien que la proposition secondaire ait la forme affirmative, la phrase entière renferme une idée négative. Il en est ainsi: après les verbes qui expriment la crainte. *Je crains qu'il ne vienne*, «je désire qu'il ne vienne pas». *Je redoute qu'il ne nous crée encore quelque difficulté*, «je souhaite qu'il ne nous crée pas de nouvelles difficultés. [...] académie». (Dupré 1972: 1685)

5 Anàlisi de l'oposició en català

On rau el problema en català? Rau realment en el fet que una frase afirmativa i una de negativa — com les frases (1a) i (1b) del començament d'aquest article — vulguin dir el mateix?⁸ A mi em sembla que no, ja que essent la llengua un conglomerat de convencions, no hi ha problema en avenir-se a donar el mateix sentit a una frase afirmativa i a una de negativa després d'una expressió de temor. El problema que presenta el català i que fins ara només Fabra plantejà clarament en la seva obra pòstuma és que en el sistema de la llengua catalana una mateixa frase — la frase amb el *no* — pot tenir significacions oposades, és a dir que l'oposició formal que trobem en el francès i que

⁸ Aquesta és la valoració que en fa Badia i Margarit (vegeu Badia i Margarit 1995: 628).

trobàvem en el llatí, en català no existeix, en català només hi ha oposició semàntica. Verifiquem, doncs, una incongruència formal en el sistema de la llengua catalana — i voldria que aquesta sentència fos entesa com una constatació i no pas com una crítica.

Cal ara preguntar-se com s'esdevé la comprensió del missatge. Considerem una frase com la següent: *Temen que la malaltia no se li compliqui*; aquí és bastant evident que la comprensió és canalitzada mitjançant mecanismes d'exclusió, ja que si enteníem la subordinada en sentit negatiu en resultaria certament una frase un xic macabra. En canvi, en la frase *Tinc por que no vingui avui* el sentit és difícil d'esbrinar, de vegades fins i tot en una situació contextual prou concreta. I, tanmateix, en aquest tipus de frase el context hi juga un paper especialment important, essent el factor que determina el sentit. Per tal de respondre ja ara a possibles objeccions en contra d'aquesta permissibilitat del català, exposo el meu parer segons el qual hauríem de considerar les llicències contextuais com una característica específica de cada llengua.

La manca d'oposició formal en català permet d'enfocar la qüestió, almenys a nivell teòric, com una correlació, ja que tot i la incongruència assenyalada, el català disposa també del mode indicatiu per a poder expressar clarament una oposició: *Tinc por que el meu germà no vingui* s'oposa a *Tinc por que el meu germà no vindrà* i amb aquesta constatació retornem a la proposta fabriana de l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* exposada més amunt. No cal, però, presentar-ho com un precepte.

6 Possibles causes de la progressiva desuetud

Badia i Margarit té raó probablement en afirmar que la majoria d'usuaris es decanta per solucions realistes (vegeu Badia i Margarit 1995, 629) — procés semblant al que podem observar en la llengua francesa (vegeu Wagner / Pinchon 1962, 405, i Weinrich 1982, 228)—, estalviant-se l'ús d'elements superflus i innecessàriament complicats. Veritablement, a l'usuari català li sembla estrany l'ús d'un *no* en una frase afirmativa si mai arriba a parar-hi esment: es tracta d'una expressió molt espontània, tal com hem pogut llegir en l'última citació de Grevisse, a la qual consideració jo hi afegiria: emprada per molts catalans en el seu parlar inconscient. Atesa la inseguretat que caracteritza el saber lingüístic dels catalanoparlants i atès el procés d'estandardització a què estan abocades moltes llengües avui en dia, és clar que hom acabi decidint-se per la solució que sembla més segura i més simple. Tanmateix, no hem d'oblidar que un bon nombre d'usuaris estan disposats a ex-

plotar al màxim les possibilitats estructurals i expressives del català i que les gramàtiques els haurien d'informar imparcialment.

Finalment, no podem posar en dubte les influències que ha exercit el castellà.⁹ En aquest sentit, em consta que de les tres possibilitats que ofereix la llengua catalana per a expressar oracions afirmatives de temença — frases (1a), (1b) i (1c) —, la fórmula idèntica a la castellana — frase (1a) — és la que té més vitalitat avui en dia.

7 Conclusió

És evident que la llengua catalana admet aquesta incongruència formal i potser seria convenient deixar les coses tal com estan, atès que aquí no hi ha cap mena d'interferència. Bé que la tendència de moltes llengües de cultura modernes sigui d'aplicar criteris pràctics, en català l'ús d'aquest *no* encara és viu i no em sembla propi d'una metodologia científica classificar-lo definitivament com a exclusiu del llenguatge elevat o dels parlars rurals. Tractant-se d'una estructura genuïna, podem deixar que l'ús decideixi i que cadascú opti per l'estil que consideri més escaient a la seva personalitat i al to del text. El paper de les gramàtiques seria simplement d'informar els usuaris sobre les possibilitats de la llengua catalana, sobre el caràcter específic de cada fórmula, sobre els dèficits i els recursos del català i també sobre la permissibilitat contextual de la nostra llengua.

8 Bibliografia

- Badia i Margarit, Antoni M. (1995): *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Barcelona: Proa.
- Coromines, Joan (1980-1988): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 8 volums, Barcelona: Curial.
- Dupré (1972): *Encyclopédie du bon français dans l'usage contemporain. Difficultés. Subtilités. Complexités. Singularités en trois tomes*, Tome II, Paris: Trévise.
- Fabra, Pompeyo (1993): *Ensayo de gramática de catalán moderno. Contribución a la gramática de la llengua catalana*, edició facsímil de les obres de 1891 i de 1898 respectivament a càrrec de Sebastià Bonet, Barcelona: Alta Fulla.

- Fabra, Pompeu (1984): *La llengua catalana i la seva normalització*, a càrrec de Francesc Vallverdú, Barcelona: Edicions 62.
- Fabra, Pompeu (1991): *Gramàtica catalana*, Barcelona: Teide.
- Grévisse, Maurice (1993): *Le bon usage. Grammaire Française*, refondue par André Goosse, Paris: Duculot.
- Llull, Ramon (1980): *Llibre de meravelles*, Barcelona: Edicions 62.
- Marvà, Jeroni (1985): *Curs superior de gramàtica catalana*, Barcelona: Barcino.
- Solà, Joan (1991): *L'obra de Pompeu Fabra*, Barcelona: Teide.
- Throm, Hermann (1987): *Lateinische Grammatik*, Düsseldorf: Schwann.
- Wagner, R.L. / Pinchon, J. (1962): *Grammaire du français classique et moderne*, Ouvrage couronné par l'Académie Française, Paris: Hachette.
- Weinrich, Harald (1982): *Textgrammatik der französischen Sprache*, Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

⁹ Recordem que Fabra ja les va flairar en el seu primer tractat (vegeu Fabra 1993 [1981]: 87).